

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ОВОЧІВНИЦТВА В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

**ЛЕВКІНА Р.В., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМЕНІ ПЕТРА ВАСИЛЕНКА**

В умовах насиченого ринку все більше уваги приділяють соціальним та екологічним показникам, що дозволяють оцінити вплив на соціальні показники та природне середовище у економіці та окремі верстви населення, галузі та виробництва. Метою статті є дослідження поняття "ефективність" та формалізація методологічного підходу до визначення ефективності функціонування підприємств овочівництва в умовах сталого розвитку.

In terms market increasingly focused on social and environmental indicators to assess the impact on social indicators and the environment in the economy and some specific segments of the population, industry and manufacturing. The aim of the paper is to investigate the concept of "efficiency" and formalization of the methodological approach to the determination of the enterprises vegetable in terms of sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток суспільного виробництва у аграрній сфері наразі впливає та одночасно залежить від вирішення соціальних проблем у суспільстві. Орієнтація на сталий розвиток вимагає трансформації процесів управління діяльності підприємств та потребує змін у понятійно-категоріальному апараті системи показників розвитку та ефективного функціонування підприємств, ефективність яких наразі визначається не лише економічними показниками, що характеризують виробничо-збутові процеси, але й соціальні результати діяльності. Даний принцип соціальної спрямованості розвитку підприємств повинен стати головним в умовах розвиненого ринку країни та аграрного ринку зокрема. Аналіз діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України свідчить про економічні орієнтири розвитку та визначення пріоритетів на отримання прибутку за рахунок розвитку вискоелективних виробництв, що не вимагають значного стартового капіталу та використання трудових ресурсів. Це значною мірою відображається на зайнятості сільського населення та його соціальних проблемах, насамперед, у пошуку роботи, можливостях забезпечення коштами за рахунок участі у суспільному секторі виробництва. З іншого боку, розвиток аграрного виробництва

крупнотоварному секторі та виникнення агрохолдінгів сприяє застосуванню інтенсивних технологій, що сприяють збільшенню продуктивності культур та сільськогосподарських тварин за рахунок використання додаткових хімічних препаратів, таких як: мінеральні та органічні добрива, стимулятори дозрівання, ветеринарні препарати та кормові добавки на основі гормональних речовин та інше, що негативно впливає на здоров'я та робочі характеристики працездатного населення. У такому зв'язку актуальною постає проблема управління ефективністю аграрних підприємств у контексті впливу на соціально-економічні процеси у економіці України, особливо в сучасних умовах глобальної продовольчої проблеми, міжнародної аграрної спеціалізації України та її місця у міжнародному поділі праці.

В даному контексті не залежно від спеціалізації аграрних підприємств на видах товарної продукції, управлінські підрозділи активно проводять стратегію на розвиток виробництва екологічно чистої продукції, як соціально орієнтованого виробництва, як для населення, що споживає, так і для навколишнього середовища, що не відчуває на собі негативного впливу післядії такого виробництва через застосування та накопичення у ґрунті хімічних сполук, що мають тривалий період розпаду та природної утилізації. Проте як показують дослідження, часто такі наміри не реалізуються на практиці, бо вимагають дотримання принципів ведення виробництва та на перших етапах зменшують прибуток підприємства. Тому **актуальність теми дослідження** полягає у важливому значенні виробництва екологічно чистої аграрної продукції для суспільства та недостатньо розробленими теоретико-методичними засадами визначення поняття соціальної ефективності для аграрних підприємств у наукових публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно у наукових працях досліджувалися показники економічної ефективності суб'єктів аграрного бізнесу, адже саме вони визначали рівень розвитку суспільства та можливості вирішення його соціальних проблем через використання надходжень коштів від діяльності підприємств через численні податки, збори тощо. У даній роботі ми не намагаємося принизити значення економічних показників, вони є актуальними та визначальними для висновку про рівень ефективності, проте в умовах насиченого ринку все більше уваги привертають соціальні та екологічні показники, які дозволяють оцінити вплив на соціальні

процеси та природне середовище у економіці та на окремі верстви населення, галузі та виробництва.

Формування цілей статті. Дослідження поняття "ефективність" та формалізація методологічного підходу до визначення ефективності функціонування підприємств овочівництва в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз останніх наукових досліджень свідчить про достатню кількість представлених розробок щодо соціальної складової ефективності виробництва продукції. Так поняття „ефективність” було введено В. Петті для визначення результативності запропонованих заходів щодо розвитку подій на підприємстві, а П. Хейне ототожнив його із поняттям „економічність”, що відображає результативність використання засобів для досягнення цілей [1, 2]. А.Г. Емерсон розглядав поняття ефективності та продуктивності у виробництві у тісному зв'язку та довів їх нерозривний характер. Лише К. Манхеймом було зроблено висновок про зв'язок соціальної складової ефективності та економічної, визначаючи соціальний добробут як головну мету економічної діяльності суб'єктів господарювання [3]. Його послідовниками були Ф. Тейлор, Х. Манстерберг, які вважали, що саме спільна орієнтація робітників підприємства через використання мотиваційного механізму формує його максимальну ефективність [4, 5]. Ч. Бернард вважав ефективність як можливість формування такої мотивації, що сприяє рівновазі між економічними та соціальними складовими стратегії підприємства.

Розглядаючи поняття „ефективності діяльності підприємства” в цілому, більшість радянських економістів дійшли висновку про переважання праць щодо економічної ефективності, яка представляє собою результативність діяльності у економічних показниках через відношення отриманого прибутку до витрат [6, 7, 8]. З іншого боку, саме соціальній складовій ефективності приділяв увагу С.А. Дружилов [9]. У працях С.Л. Оптнера, А. Огаркова, В.І. Патрушева поступово проводиться зв'язок складових ефективності із саме управлінською діяльністю керівництва підприємства [10, 11]. Н.А. Костко визначає соціальну ефективність як складну, багатофункціональну систему зв'язків, що дозволяє досягти мети підприємству, яка полягає у задоволенні потреб працівників та споживачів продукції [12]. Проте соціальна ефективність розглядається лише у тісному зв'язку із економічною складовою, не враховуючи суто соціальної складової, яка повинна більше приділяти уваги саме розвитку людини, її орієнтації

на підтримання балансу між виробництвом, споживанням та екологічними процесами.

Вважаємо, що сутнісний зміст поняття „соціальна ефективність” в такому разі є обмеженим, бо враховує лише матеріальні показники розвитку людини не звертаючи уваги на рівень розвитку інтелекту та громадської свідомості, толерантність та порозуміння потреб суспільства, рівень життя та ін. Проте імплементація даного показника як алгебраїчного додавання прямого та опосередкованого економічного ефекту, є обмеженою та вимагає дослідження психологічних та соціально-політичних факторів впливу.

Синтез показників соціальної та економічної ефективності на рівні підприємства сприяє появі важливого чинника виробництва – соціального капіталу, збільшення ринкової цінності якого відбувається за рахунок інвестування підприємством у соціальний розвиток. Тому результатом ефективного функціонування підприємства у контексті поєднання економічної та соціальної складової є досягнення справедливості у розподілі отриманих доходів та реалізації економічних інтересів між усіма учасниками процесу функціонування підприємства.

З огляду на специфічні особливості галузі овочівництва та враховуючи необхідність змін у ключових елементах управління ефективністю підприємств-виробників, актуалізуються питання формування нових підходів до визначення мети їх діяльності та методів досягнення. Так, вважаємо обов’язковим введення соціальної відповідальності за прийняті рішення не лише на рівні підприємства, а й на рівні споживачів продукції та в цілому населення країни. Тому повинні бути запроваджені моделі управління, орієнтовані не лише на інтереси акціонерів та власників капіталу, а на інтереси широкого кола осіб, що фінансово не зацікавлені у кінцевих результатах діяльності. Саме такі моделі передбачають активне використання переваг, що надає високий рівень сформованого іміджу підприємства. Наразі його соціо-психологічні характеристики у більшості випадків дозволяють сформувати довірливе ставлення споживачів, інвесторів та створюють загальне позитивне сприйняття виробника та його продукції.

Соціальна ефективність підприємства обумовлена факторами, що розглядаються більшістю науковців як причини змістовних характеристик діяльності та показників, що є критеріями ефективності діяльності. На їх основі відбувається оцінка якості економічного об’єкта, процесу. Серед факторів ефективності було виділено основні, які відіграють велику роль для стабільного розвитку підприємств, і, на

наш погляд, відповідають специфіці овочівництва: дієвість, якість виробництва, якість трудової діяльності, економічність, інноваційність, адаптивність, прибутковість.

Доцільним є створення на підприємствах відповідних умов для формування соціально-економічної стратегії на основі розробки довгострокових цілей та задач розвитку, зв'язку із коротко-, середньостроковими поточними завданнями. Таким чином, взаємозв'язок, взаємоузгодження та взаємозалежність розвитку системи, що керує (соціально-економічного розвитку країни, регіону) та системи, якою керують (соціально-економічного розвитку підприємства) сприяє загальному позитивному результату. Для оцінки рівня соціально-економічного розвитку країни науковцями запропоновано систему індикаторів, що складається із чотирьох блоків, серед яких представлені: економічні відносини, соціальна ситуація, демографічна ситуація та девіантна поведінка. За нашими дослідженнями, у такому вигляді методика є доволі обмеженою, бо не містить тих блоків індикаторів, які відповідно концепції сталого розвитку характеризують її екологічну складову.

Для вирішення проблеми формування та функціонування організаційно-економічного механізму управління ефективністю підприємств-виробників продукції овочівництва саме такий напрям вдосконалення методики оцінки ефективності функціонування підприємств-виробників є найбільш прийнятним, бо певною мірою характеризує динамічний характер та адаптивність системи змінюваним умовам взаєпов'язаних економічних, соціальних та екологічних процесів. З огляду на рівень та якість життя населення країни, можливості вирішення економічних та соціальних проблем (отримання освіти; медичне обслуговування; якість і умови праці, відпочинку та ін.), відбувається свідоме обмеження переліку показників, які по суті створюють підґрунтя не лише для поточної ефективної діяльності підприємств, але й для розвитку країни, її населення та відновлення і збереження природних ресурсів.

На відміну від існуючих показників екологічної ефективності, що враховують вплив діяльності аграрних підприємств на природне середовище та базуються на співвідношенні витрат на забезпечення належного екологічного стану та витратами на виробництво продукції, пропонуємо розраховувати його через співвідношення між техногенним навантаженням на природне середовище та критерієм межі екологічної безпеки. Таким критерієм виступає гранична межа техногенних витрат на одиницю площі в розмірі 20 ГДж/га. За

дослідженнями А.А. Жученка, при перевищенні даної межі відбуваються невідновлювані процеси руйнації екологічного середовища. Проведені нами дослідження підприємств овочівництва Харківської області дозволяють зробити висновок про перевищення даного критерію як мінімум на 13-25 %. Розглядаючи як верхню межу екологічності критерій, що дорівнює 1, слід зазначити, що у підприємствах Харківської області: СТОВ „Довжанське” Золочівського району, СВК „Витязь” Чутувського району, ТОВ „Юпітер” Вовчанського району та ін. показник становив 1,13-1,45. При чому найбільше значення було характерним для підприємств, що застосовували високо інтенсивні технології, надмірно використовуючи хімічні засоби для захисту та живлення рослин. Розрахунок показників економічної ефективності свідчить про обернену залежність з екологічним показником, що пояснюється перевантаженням технологій мінеральними добривами, які в умовах застарілого техніко-технологічного забезпечення, найбільше впливають на продуктивність рослин. З іншого боку, функціонування підприємств на органічних засадах доводить можливості підвищення ефективності виробництва продукції в межах екологічної межі. Високий агроекологічний потенціал України на світовому ринку має можливості до реалізації не зважаючи на необхідність тривалого та затратного перехідного періоду. Аналіз діяльності вітчизняних підприємств свідчить про численні бар'єри, серед яких головними є труднощі реалізації органічної продукції та забезпечення її якісних характеристик без застосування хімічних речовин в умовах відсутності власних. Негативним фактором у визначенні шляху виробничої діяльності є нібито нижча продуктивність рослин. Проте, аналізуючи якість земельних ресурсів України, скорочення обсягів застосування мінеральних добрив та пестицидів у виробництві, продуктивність овочевих культур у особистих домогосподарствах свідчить про високий рівень врожайності, що формується у більшій мірі під впливом сприятливих природно-кліматичних умов, науково обґрунтованих сівозмін та техніко-технологічних рішень.

Висновки. Загострення екологічної ситуації стає перешкодою на шляху стійкого соціально-економічного розвитку країни, посилюється негативний вплив екологічного фактора на стан здоров'я населення. Тому розгляд збалансованості розвитку сільського господарства й природних факторів є важливою проблемою. Проте економічне зростання залежить від рівня управління ефективністю та організацією виробництва і не завжди викликає забруднення

навколишнього середовища. Досвід численних зарубіжних та вітчизняних органічних підприємств свідчить про достатньо високу їх економічну ефективність, рентабельність на рівні 25-33 % та врожайність - 170-175 ц/га. Враховуючи низьку собівартість виробленої продукції, органічне виробництво, як практичне втілення концепції сталого розвитку у агропродовольчій сфері, має всі перспективи для подальшого запровадження у підприємствах овочівництва.

Література.

1. Петти В. Тракта́т о́ налогах и́ сбора́х. Verbum sapienti — слово мудрым. Разное о деньгах /В. Петти. - М.: Ось-89, 1997. – 111 с.
2. Хейне П. Экономический образ мышления: Эффективность, обмен и сравнительное преимущество. /Пер. с англ. 5-го изд. / П. Хейне. — М.: Новости, 1991. — 704 с.
3. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М., СПб.: Университетская книга, 2000. - 501 с.
4. Тейлор Ф. Принципы научного менеджмента / Ф. Тейлор. – М.: Контроллинг, 1991.- 104с.
5. Мюнстерберг Г. Психология и промышленная эффективность / Г. Мюнстерберг. - СПб., 1996. – 119 с.
6. Туктарова Ф.К. Сравнительный тактический анализ экономического развития организаций / Ф.К. Туктарова. – Пенза: Изд-во «ПИЭРАУ», 2008. – 195 с.
7. Шесто́пал Н.Ю. Конкурентоспособность и реинжиниринг в антикризисном управлении: Монография. / Н.Ю. Шесто́пал, В.А. Дорофеев, Ю.Т. Шесто́пал /Под ред. Дорофеева В.А. - Пенза: Изд-во «ПИЭРАУ», 2002.- 180 с.
8. Серебренников Г.Г. Структурный анализ производственных систем: принципы, элементы и методы: Монография / Г.Г. Серебренников. — Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2006. - 84 с.
9. Дружилов С.А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития / С.А. Дружилов. - Новокузнецк: Изд-во ИГЖ, 2002. - 242 с.
10. Огарков А. Эффективность: способы ее определения и достижения / А. Огарков. – [Режим доступа: /<http://www.elitarium.ru/>].
11. Оптнер С.А. Системный анализ для решения проблем бизнеса и промышленности / Оптнер С.А. / Пер. с англ.: С.П. Никанорова, 3-е изд. - М.: Концепт, 2006. – 206 с.
12. Костко Н.А. Социальное управление развитием региона: Монография / Н.А. Костко. -Тюмень: ТТИМЭУнП, 2003. – 284 с.